Бокшань Галина
м. Херсон

МОТИВ КАРИТАТИВНОЇ ЛЮБОВІ В ПОВІСТІ ГАЛИНИ ПАГУТЯК «БРАТ МІЙ ЕНКІДУ»

У статті аналізується своєрідність реалізації мотиву каритативної любові в повісті Галини Пагутяк «Брат мій Енкіду» на основі філософсько-етичних положень Миколи Бердяєва. Есеї письменниці використовуються як герменевтичні ключі до інтерпретації твору.

Ключові слова: мотив каритативної любові, герменевтичні ключі, міф, фантастично-міфологічна проза, концепт серця.

The article analyzes the specifics of realizing the motif of caritative love in the narrative "My Brother Enkidu" by Halyna Pahutiak on the basis of philosophical and ethical positions of Nikolay Berdiayev. The author's essays are used as hermeneutic keys to the interpretation of the text.

Keywords: motif of caritative love, hermeneutic keys, myth, fantastic-mythological prose, concept of heart.

У своїй есеїстиці Г. Пагутяк підіймає питання етико-філософського характеру, що охоплюють проблеми екзистенційної самотності, самопізнання, взаємодії людини з природою, цивілізаційних цінностей, свободи, культури почуттів, відповідальності за зло у світі. Не оминає письменниця й один з найважливіших феноменів духовного світу людини – любов. У її рефлексіях ідеться не стільки про любов чоловіка й жінки, скільки про любов до людини у широкому сенсі слова – любов каритативну: «Любов дає могутній захист, бо той, хто любить, не заподіє зла тому, кого любить. Якщо коло любові буде розширюватись, щораз більше людей отримуватиме захист, як це було запрограмовано вченням Христа» [8, 107]. Про таку любов писав М. Бердяєв, відрізняючи її від любові еротичної: «Любов каритативна нічого не шукає для

себе, вона від надлишку дає іншим. <…> Любов каритативна є єднанням з іншим у богозалишеності, у пітьмі світу. Не можна всіх любити, якщо вживати це слово не в значенні caritas, любов є вибором. <…> Але caritas, милосердя, жалість можливі до всіх людей і не пов'язані з вибором» [1]. Феномен каритативної любові знаходить висвітлення і в художній прозі Г. Пагутяк, зокрема, у фантастично-міфологічній повісті «Брат мій Енкіду», яка досі в цьому аспекті не вивчалася, хоча й привернула увагу численних науковців, які досліджують творчість письменниці (І. Білої, О. Карабльової, Н. Ткачик та ін.). Усе це зумовлює актуальність теми нашої статті.

Мета запропонованої розвідки – з'ясувати специфіку артикуляції мотиву каритативної любові у повісті Г. Пагутяк «Брат мій Енкіду», використовуючи есеї письменниці як герменевтичні ключі до інтерпретації твору та положення з праці М. Бердяєва «Філософія любові» як теоретичну основу дослідження.

У передньому слові до повісті Г. Пагутяк розмірковує над шляхами втілення задуму твору, заперечуючи реконструкцію чи осучаснення шумерського міфу про Гільгамеша. Утім, у роздумах авторки знаходимо підстави говорити про такий спосіб інтерпретації міфологічного матеріалу, як його «реанімацію», «оживлення». Письменниця зазначає: «…Я просто увійшла до Урука й почала там жити» [8, 17]. Вкотре Г. Пагутяк засвідчує свою схильність до «літературного експериментування» [6] та інтуїтивного способу пізнання світу. Найточніше, на нашу думку, ці особливості її творчої індивідуальності схарактеризувала О. Карабльва: «Для оповідності Г. Пагутяк провідною стає опозиція духовне – тілесне, авторська інтровертна психологія творчості так чи інакше демонструється різного роду містифікаціями, мовою натяків, що дає нам змогу говорити про інтуїтивний психологічний тип. Інтуїція як психологічна домінанта веде її до пошуку утаємниченої мови» [5].

Г. Пагутяк вабить «магія мови» шумерських поетичних текстів. Ця магія, на нашу думку, присутня й у єдинопочатку назв «Урук» (одне з двох найбільших міст шумерської цивілізації, де відбуваються події повісті) й «Уріж» (наскрізна міфологема творчості письменниці). Концепт «мова»

актуалізується майже в кожному творі Пагутяк, що є однією з ознак метароманної структури її художньої прози, яку ґрунтовно дослідила у своїй дисертації І. Біла. Саме з мовою письменниця пов'язує здатність людини до збереження її гуманної сутності: «Надто часто слухаючи лукаву людську мову, ми втратили чутливість до слова, втратили подив перед цією організованою системою звуків, семантичних та граматичних зв'язків, і звідти почалось наше падіння…» [8, 122]. Саме зачарованість шумерською мовою, її духом, інспірувала задум створення повісті «Брат мій Енкіду».

На відміну від аккадського епосу про Гільгамеша, в якому образ блудниці Шамхат є епізодичним, у повісті Г. Пагутяк «Брат мій Енкіду» він стає головним. З цим образом передусім корелює мотив каритативної любові як здатності вповні реалізувати людську сутність і подолати скінченність життя. Варто зауважити, що концепт «любов» зрідка експлікується у творі, що пояснюється схильністю письменниці користуватися «символами, сповненими поезією знаками» [8, 15]. Шляхом декодування таких знаків можна виявити взаємодію образу Шамхат з мотивом любові уже на початку повісті. Ця героїня стверджує, що знає «таємниці життя і смерті» [8, 18]. Розмірковуючи про сутність любові, М. Бердяєв акцентує увагу на її здатності подолати смерть: «Любов перемагає смерть, вона сильніша за смерть, і разом з тим вона веде до смерті, ставить людину на межу смерті. У цьому парадокс людського існування: любов є прагненням повноти, і в ній криється смертельне жало, любов є боротьбою за безсмертя» [1]. На нашу думку, саме таку властивість любові актуалізовано в повісті Г. Пагутяк.

Важливою особливістю аккадської поеми про Гільгамеша є художнє вирішення філософських питань, а не просте поєднання міфів шумерської культури. За словами І. Дьяконова, її значущість полягає також у привернені уваги читача не до божеств, а до людської сторони існування героїв [3]. Головним образом аккадської поеми є вождь Гільгамеш, який не може змиритися зі смертністю й шукає шлях до вічного життя. Як вважає Дьяконов, мотив безсмертя славних діл є центральним в аккадському епосі. У повісті

«Брат мій Енкіду» письменниця зміщує фокус уваги на інший спосіб досягнення безсмертя – долучення до любові.

З мотивом любові у творі Г. Пагутяк тісно корелює концепт серця, що втілює «здатність людини бачити, відчувати і навіть впадати у відчай» [8, 126]. Страждання Більгамеса (такому варіанту імені героя віддає перевагу авторка) у повісті пояснюється не стільки усвідомленням власного безсилля перед смертю, скільки тугою через загибель друга Енкіду. В одному з есеїв письменниця наводить слова А. Камю про те, що «без відчаю в житті немає ні любові, ні життя» [8, 127]. У поемі зазначається, що Гільгамеш – на дві третини бог і на одну – людина, проте увага зосереджується на зображенні людських якостей героя. Г. Пагутяк ще більшою мірою акцентує «людське» в образі Більгамеса. Так, письменниця мотивує втечу героя-вождя з Урука не жагою безсмертя, як це пояснюється в епосі, а цілком «людськими» причинами: «Більгамес покинув Урук не задля пошуків вічного життя, бо життя сповнене мук і горя. Його мучило відчуття провини, усвідомлення незворотності втрати, таке нестерпне, що він аж перестав відчувати себе богом» [8, 49].

На зображенні переживань урукського вождя зосереджується Ю. Логвин у повісті «Про діяння Гільгамеша», центральним у якій є мотив скінченності земного існування. Образ помираючого Енкіду в цьому творі слугує, насамперед, реалізації основного мотиву, втім його семантика екстрапольована й на мотив братерської любові. У повісті Ю. Логвина міфологічний образ Енкіду репрезентує опозицію «природа – місто». У словах дикого чоловіка відчувається усвідомлення згубного впливу цивілізації на життєдайне начало в людині, цим він пояснює свою загибель: «Це мені кара за те, що я полишив ліси і луки! Це мені кара за те, що я облишив чагарі, очерети і зарості в річці! За те, що я прийшов у місто!» [7, 193]. Як і в повісті Г. Пагутяк, в образах Енкіду й Гільгамеша акцентовано їх амбівалентний характер, що провокує внутрішні конфлікти героїв на рівні тваринне/людське й божественне/людське відповідно. Так, розщеплення семантики образу Гільгамеша спостерігаємо, коли одна частина його природи закликала змиритися зі смертю, інша ж волала про

бажання безсмертя. Центральний мотив повісті супроводжується емоційною домінантою страху. Шамхат у версії Ю. Логвина істотно відрізняється від того образу, який створила Г. Пагутяк. У повісті «Про діяння Гільгамеша» блудниця покірно схиляється перед волею богів: «Всі ми в руках богів, всі створені богами – і ті, хто з глини, і ті, хто з напівглини» [7, 195]. Мотив скінченності життя увиразнюється за допомогою образу розбитого глека, що символізує смертність людини, яка, за шумерською міфологією, була створена з глини. Цей символічний образ, розвиток якого спостерігаємо в книгах Старого Завіту, актуалізований і в повісті Г. Пагутяк. Письменниця підкреслює значущість літературної традиції у відтворенні сакральних текстів: «Іван Франко, відкривши спадкоємність Біблії щодо шумерської писемності, порушив цю проблему для майбутніх поколінь» [8, 15]. Франко прослідкував еволюцію уявлень про вищу силу в давніх творах і наголосив на формуванні духовної домінанти у культурі: «З часом, коли культурне житє підіймаєть ся на висший ступінь, коли дух людський міцніє і бере перевагу над тілесною, матеріальною стороною, також понятє про Бога робить ся висше, більш духове. Тоді старі, грубі оповідання про бога-теслю, бога-гончара або бога-коваля перетолковують ся инакше або забуваються, а їх місце займають иньші, про бога-войовника, бога-царя, бога-праводавця, а далі доходить і до найвисшого – бога-чоловіколюбця, бога-спасителя» [9].

Концепт «серце» є ключовим і для розуміння образу Шамхат. Г. Пагутяк згадує, що в християнстві серце – центр духовності. На її думку, «саме існування довколишнього світу залежить від того, яке серце у наших грудях: чутливе чи байдуже» [8, 100]. Шамхат у повісті говорить про мудре, спокійне серце, яке дав їй Уту, що сугестує образ «освіченого серця» з філософської системи Сковороди.

Шамхат у творі Г. Пагутяк вирізняється з-поміж інших блудниць, бо прозріла, наповнивши серце любов'ю. Її кохання до Енкіду, любов еротична, еманує і переростає в любов каритативну, таку, яка позбавлена егоїзму й зосередженості на власних бажаннях, яка віддає і співчуває. Шамхат відчуває

різницю між плоттю і душею, між глиняною оболонкою, створеною богами, і тим, що її наповнює. Вона схильна до роздумів над волею богів і їхніми стосунками з людьми. Шамхат обурюється байдужістю, за якої «убивати того, кого любиш, звичайна річ в Небі-Землі» [8, 22]. Їй боляче від холоднокровності богів, адже для них «завжди можна наліпити нових людей з глини, що над прірвою» [8, 21]. Шамхат прислухається до серця, яке здатне зцілюватися: «Людське серце – не глиняний глек. Воно з живої плоті. Рани затягуються» [8, 25]. Жінка засуджує сліпоту богів, їхню неспроможність збагнути унікальність кожної істоти, її душі, бо їм «однаково любо чути бряжчання сокир, скрегіт плуга, передсмертний крик птаха і плач новонародженого» [8, 65]. Така сліпота – хвороба сучасного людства, тому мотив згубної незрячості є наскрізним для творчості Пагутяк. Його ремінісцентний характер можна відслідкувати у текстах Біблії. І в сакральних текстах, і в творах Пагутяк ідеться про душевну сліпоту, про втрату чутливості. «Абсурдість у тому, що ми дивимось і не бачимо, слухаємо і не чуємо», – відзначила письменниця в есеї «Рукави, вологі від роси» [8, 100].

Г. Пагутяк у своїх творах традиційно використовує опозицію «тілесне – духовне», яка в повісті «Брат мій Енкіду» пов’язана з мотивом любові: ті, хто не здатен наповнитися високим почуттям, так і залишаються самою плоттю – «глиняними ляльками». І лише той, хто відкрив своє серце любові, освячує плоть духом і стає справжньою людиною. Саме таку особливість помітив пан з Нішпура в Шамхат: «Але ти вмієш жити життям, позбавленим сенсу, як уміє жити лише справжня людина, а не лялька з глини, чиє призначення годувати інших людей і богів» [8, 48]. Він хотів за допомогою Шамхат пізнати власну суть, тому просив її відкрити йому своє серце. Шамхат піднеслася над представницями своєї професії, в якій від них вимагали лише тіла: «Бо відчула себе кимось більшим, ніж блудниця. Від блудниці вимагають її вміння, а не серця, гри, а не любові» [8, 51]. Шамхат міркує над безсмертям душі й вразливістю: «Хоча й глиняна оболонка нетривка, але те, що в ній – безсмертне, дарує радість, насолоду серцю, а душі – крила» [8, 26]. Письменниця

психологізує міфологічний образ, з максимальною повнотою відображаючи внутрішні порухи жіночої душі. У цьому контексті доречно згадати висновок К. Ісаєнко: «Прозовий доробок Г. Пагутяк вирізняється такими основними рисами її індивідуального стилю, як філософічність, <…> психологізм у зображенні внутрішнього світу персонажів, у розкритті глибинних їхніх почуттів і переживань, глибока символізація, <…> інтерпретація відомих міфологічних сюжетів та персонажів і творення власного міфологічного часопростору» [4].

На нашу думку, знаковими з точки зору реалізації мотиву каритативної любові в повісті Г. Пагутяк є слова старої блудниці, яка виховувала Шамхат: «Мусите бути для кожного чоловіка матір'ю, сестрою й товаришкою в одній особі <…> Бо справжня не та мати, яка народила, і не та сестра, що з одного лона, а та, що терпляче обіймає увесь світ, проте не належить нікому» [8, 32]. Вважаємо, що ключовим тут є уявлення про такий зв'язок однієї людини з іншою, який дозволяє їй лишитися незалежною. Ця властивість взаємодії двох визначає любов за Е. Фромом: «Любов – це активна сила, вона ламає стіни, які відділяють людину від інших від інших людей і об'єднує її з ними; любов дозволяє людині подолати відчуття ізоляції й віддаленості й одночасно залишатися самим собою, зберегти власну цілісність» [10, 91].

Мотив любові в повісті пов'язаний також з образом Енкіду, якого Шамхат долучила до цивілізації, до світу людей, наповнивши його серце любов'ю. Як зауважує І. Біла, «перехід з одного світу в інший передбачає наявність провідника, який допомагає здійснити цей перехід» [2]. Таким провідником для Енкіду виступила Шамхат: еротична любов у цьому випадку є частиною обряду ініціації дикого чоловіка. До зустрічі з блудницею він виступає втіленням чистоти: «…невідомі йому людські вади: марнославство, захланність, лицемірство. Він достоту, як новонароджене дитя…» [8, 100]. Як вважає І. Дьяконов, в аккадському епосі в образі Енкіду втілено як історію всього людства, так й індивідуальний досвід кожного. Утім знайомство з Шамхат зробило чоловіка вразливим: «Любов до людей згубила Енкіду» [8, 46].

Традиційно у творах Пагутяк природа й цивілізація є антагоністичними. Трагедію Енкіду Шамхат пов'язує саме з переходом до світу людей: «Енкіду, той не вбивав, доки Більгамес не навчив його, доки Шамхат його не навчила, доки світ людей не навчив його вбивати» [8, 33]. Образ Енкіду є втіленням тваринного начала в людині, що єднає її з природою. Гармонія, як вважає Г. Пагутяк, криється в умінні досягти злагоди між різними іпостасями особистості. Спочатку Енкіду прагнув урівноважити їх, вважаючи себе однаково своїм серед людей і тварин. На думку Шамхат, він був надто мудрим, щоб жити серед людей, а мудрість у ньому була від звірів. Енкіду загинув, бо порушив гармонію тваринного й людського начал у собі, ставши частиною суспільства, наповненого руйнівними інстинктами. Г. Пагутяк підіймає питання ладу у Всесвіті й у своїх есеях: «Насправді тварини живуть у злагоді з природою, а люди зробили її найбільшим ворогом, і коли намагаються слухатись «природних інстинктів», йдуть усупереч тій же природі, зневажаючи простоту взаємин між людьми» [8, 101].

Стосунки Шамхат з Енкіду почалися як еротична любов чоловіка й жінки. Тілесна врода блудниці не залишила дикуна байдужим, проте їхнє кохання мало продовженням єднання душ. Шамхат усвідомлює свої почуття до Енкіду: «Я прикипіла серцем до дикого Енкіду, і не лише він пішов за мною, а і я за ним…» [8, 61]. На думку Бердяєва, еротична любов іноді може виявляти себе як каритативна. Любов Шамхат до Енкіду не узалежнює, а звільнює, вона переростає межі егоїзму й огортає собою весь світ. Ця любов набуває ознак каритативності, коли позбавляє страху смерті й дозволяє прийняти скінченність життя: «Шамхат було все одно, де померти, аби з братом своїм Енкіду, з мужом своїм Енкіду, сином своїм Енкіду» [8, 53]. Любов Шамхат є триликою, бо поєднує в собі сестринську, материнську любов і любов жінки до чоловіка. Любов як емоційна домінанта повісті оприявнюється вже в її назві. К. Ісаєнко обґрунтовує значущість заголовку для інтерпретації всього твору: «Маючи високу енергетичну зарядженість, заголовок літературного твору здатний залучати читача до силового поля авторської ідеї, формувати у реципієнта

складний комплекс реакцій, настроїв і смислів, скеровуючи процес сприйняття у відповідному, бажаному для автора, напрямку» [4]. Отже, можемо говорити про імпліцитний зв'язок назви повісті з мотивом каритативної любові.

Таким чином, мотив каритативної любові в повісті Г. Пагутяк «Брат мій Енкіду» реалізовано передусім через головні образи твору – Шамхат та Енкіду. Він корелює з актуалізованим у шумерському епосі мотивом безсмертя, який письменниця модифікувала відповідно до ключової семантики образів-персонажів. Мотив каритативної любові асоціативно пов'язаний з концептом серця, що артикулюється як у художній прозі, так і в есеїстиці Г. Пагутяк через переосмислення кордоцентричної філософської системи Сковороди. Перспективи подальших досліджень у зазначеному напрямку полягають у вивченні специфіки інтерпретації письменницею мотивів і образів світової міфології як прояву неоміфологічної домінанти в її творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н. О рабстве и свободе человека [Электронный ресурс] / Н. Бердяев. – Режим доступа : www.vehi.net/**berdyaev**/rabstvo/033a.html.
2. Біла І. Мотив пошуку притулку в романі Галини Пагутяк «Компроміс» [Електронний ресурс] / І. Біла. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_Gum/178-181.pdf.
3. Дьяконов І. Про того, хто бачив усе / І. Дьяконов // На ріках Вавилонських : З найдавнішої літератури Шумеру, Вавилону, Палестини. – К. : Дніпро, 1991. – С. 5-45.
4. Ісаєнко К. Особливості рецептивно-презентаційних моделей буття у сучасній українській «жіночій» прозі (на матеріалі творчості О. Забужко, М. Матіос, Г. Пагутяк) [Електронний ресурс] / К. Ісаєнко. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2011_64/lit/lit6/pdf.
5. Карабльова О. Засади міфопоетики художньої версії самотності у прозі Галини Пагутяк [Електронний ресурс] / О. Карабльова. – Режим доступу : ruthenia.info/txt/ donvisn/t17.doc.

6. Леоненко О. Національний варіант жанру фентезі в прозі Галини Пагутяк (на матеріалі роману «Смітник Господа нашого») [Електронний ресурс] / О. Леоненко. – Режим доступу : www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgirbis_64.exe?..
7. Логвин Ю. Про діяння Гільгамеша / Ю. Логвин // Заклятий вершник : історичні повісті, оповідання. – К. : Дніпро, 1990. – С. 191-210.
8. Пагутяк Г. Мій Близький і Далекий Схід: повість та есеї / Г. Пагутяк. – Львів : ЛА «Піраміда», 2014. – 136 с.
9. Франко І. Біблійне оповіданнє про Сотворення Сьвіта в світлі науки [Електронний ресурс] / І. Франко. – Режим доступу : thales2002.narod.ru/frantyt.html
10. Фромм Э. Искусство любить / Э. Фромм. – СПб. : Издательский дом «Азбука-классика», 2008. – 224 с.